

**ТИПОЛОГІЯ МОВНИХ КОНТРАСТІВ У СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ**DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2026-1-53-153-165>**Людмила Юлдашева,**

*кандидат філологічних наук, доцент, докторант
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6561-8827>*

У статті досліджено мовний контраст як багатовимірну категорію, що забезпечує структурування мовної системи, когнітивних процесів і поетичного тексту. Актуальність роботи зумовлена термінологічною розмитістю поняття «контраст» та відсутністю узгодженої типології цього явища в сучасному мовознавстві. Об'єктом дослідження є мовний контраст у сучасній українській поезії, предметом – його типологічні параметри та механізми реалізації.

Метою студії є розроблення принципів класифікації мовного контрасту на основі інтеграції логіко-семантичного, когнітивного та функційно-комунікативного підходів. У процесі дослідження використано описовий, контекстуальний і когнітивно-інтерпретаційний методи.

Мовний контраст – функційно значуще зіставлення двох чи декількох співвідносних елементів, актуалізованих у межах тексту; він породжує смислову напругу й активізує специфічний режим інтерпретації висловлення. Контраст ґрунтований на принципі поляризації. Він не існує як ізольована характеристика мовних одиниць, а виникає в конкретному комунікативному контексті, де й реалізує свій інтерпретаційний потенціал.

Запропоновано багатовимірну модель типологізації контрасту, яка охоплює такі параметри: логіко-семантичний (контрарний, комплементарний, градуальний, позиційний, негативно-корелятивний), когнітивний (поляризований, акцентований, нейтралізований, інтегральний, радикалізований), ступінь експліцитності (експліцитний, імпліцитний, латентний, дифузний), контекстна автономність (реальні та потенційні контрастиви), локалізація опозиції (зовнішній і внутрішній контраст), ступінь релятивності (абсолютний і відносний) та повнота протиставлення (повний і частковий).

Визначено, що контраст у поетичному дискурсі функціонує як динамічний механізм смислотворення, для якого характерна політипологічність, оскільки в межах одного тексту можуть поєднуватися різні його типи. Установлено, що контраст виконує не лише розрізнявальну, а й інтегративну функцію, формує складну семантичну організацію поетичного тексту.

Мовний контраст є універсальним механізмом організації поетичного дискурсу, що забезпечує структурування значення, акцентування смислових доміант та активізацію інтерпретаційних процесів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані передусім із поглибленням психолінгвістичного аспекту контрасту, зокрема вивченням механізмів його сприйняття й інтерпретації різними групами реципієнтів, а також із аналізом функціонування контрасту в різних типах дискурсу – художньому, медійному, публіцистичному.

Ключові слова: контраст, когнітивна типологія, поетичний дискурс, семантична опозиція, типологія.

Yuldasheva Liudmyla. Typology of linguistic contrasts in modern Ukrainian poetry

The article examines linguistic contrast as a multidimensional category that structures language, cognition, and poetic discourse. The relevance of the study is обусловлена the terminological ambiguity of the notion of contrast and the lack of a consistent multi-criteria typology in modern linguistics. The object of the study is linguistic contrast in contemporary Ukrainian poetry, while the subject is its typological parameters and mechanisms of realization.

The aim of the article is to develop principles for the classification of linguistic contrast through the integration of logical-semantic, cognitive, and functional-communicative approaches. The research employs descriptive, contextual, and cognitive-interpretative methods.

The study proposes a multi-criteria typological model of contrast, including logical-semantic types (contrary, complementary, gradual, positional, negative-correlative), cognitive types (polarized, accentuated, neutralized, integral, radicalized), degrees of explicitness (explicit, implicit, latent, diffuse), contextual autonomy (real and potential contrastives), localization (external and internal contrast), degree of relativity (absolute and relative), and completeness of opposition (full and partial).

It is demonstrated that contrast in poetic discourse functions as a dynamic meaning-making mechanism characterized by polytypology, as multiple types of contrast may coexist within a single textual fragment. The study shows that contrast performs not only a differentiating but also an integrative function, shaping the complex semantic structure of poetic texts.

Keywords: contrast, cognitive typology, poetic discourse, semantic opposition, typology.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Контраст належить до базових категорій, які забезпечують упорядкування мовної системи, когнітивних процесів і текстових структур. Принцип протиставлення лежить в основі людського мислення, оскільки саме під час встановлення відмінностей відбувається категоризація досвіду та формування значень. У сучасному науковому обігу поняття «контраст» уживають для позначення різнорідних явищ – від антонімії та антитези до когнітивних опозицій і дискурсивних стратегій, що свідчить про його методологічну розмитість, це й ускладнює побудову цілісної типології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади осмислення контрасту сформувалися в межах різних наукових парадигм. У структуралізмі його кваліфікують як принцип диференціації мовних одиниць (Соссюр, 1998), у теорії опозицій – як фундамент організації мовної системи (Jakobson, 1979). У семіотиці та культурології бінарні опозиції інтерпретовані як універсальний механізм структурування культури (Леві-Строс, 2000; Barthes, 1972). У когнітивній лінгвістиці контраст пов'язують із процесами концептуалізації та категоризації (Lakoff & Johnson, 1980), натомість у прагматичному й дискурсивному підходах він постає як засіб актуалізації значення та впливу на адресата. У сучасних мовознавчих дослідженнях контраст осмислено як текстотвірний чинник (Гриня, 2012), як контекстуально зумовлена когнітивна категорія (Шевченко, 2013), як багатовекторне явище мовної системи (Юлдашева, 2025), а також як засіб експресивізації та аксіологічної організації ідіостилю (Бойко, 2018).

Попри значний обсяг наукових напрацювань, проблема системної класифікації контрасту залишається відкритою. Наявні підходи, зазвичай, зосереджені на окремих аспектах явища – логіко-семантичному, стилістичному або когнітивному – і не формують узгодженої моделі, здатної описати контраст як цілісну мовну категорію.

Мета статті – розроблення принципів класифікації мовного контрасту на основі інтеграції логіко-семантичного, когнітивного та функційно-комунікативного підходів. Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань: визначити критерії розмежування типів контрасту; систематизувати його різновиди; окреслити співвідношення між ними в межах єдиної типологічної моделі.

Методи дослідження зумовлені метою роботи: описовий метод забезпечує систематизацію типів контрасту, контекстуальний – виявлення особливостей їхньої реалізації в поетичному тексті, когнітивно-інтерпретаційний – з'ясування механізмів смислотворення, що виникають унаслідок протиставлення.

Виклад основного змісту. Контраст належить до тих універсальних мовних категорій, які, з одного боку, безпосередньо пов'язані з фундаментальною для людського мислення здатністю розрізняти, зіставляти, протиставляти, а з іншого – набувають конкретної мовної форми лише в процесі текстової актуалізації. Його не

можна звужувати ані до стилістичної фігури, ані до окремого різновиду лексичної опозиційності, оскільки контраст пронизує різні рівні мовної організації – від лексико-семантичного до синтаксичного, текстового й дискурсивного. Саме тому він належить до базових принципів структурування сенсу, увиразнює семантичні відмінності, формує художню напругу й спрямовує інтерпретаційну активність реципієнта.

Мовний контраст – функційно навантажене протиставлення двох або більше співвідносних компонентів, актуалізованих у тексті, яке створює смислову напругу й зумовлює особливий режим сприйняття висловлення. У цьому визначенні принциповими є кілька акцентів. По-перше, контраст завжди передбачає двополюсність або принаймні біполярний вектор організації значення. По-друге, йдеться не про будь-яку різницю, а лише про ту, що стає значущою для змісту й структури тексту. По-третє, контраст не є самодостатньою властивістю окремих одиниць, а формується в конкретному мовленнєвому середовищі, де й набуває інтерпретаційної сили.

Одним із визначальних параметрів типологізації контрасту є ступінь його залежності від мовної системи або від конкретного тексту. У цьому аспекті доцільно розрізнити реальні (системні) контрастиви та потенційні (контекстуально зумовлені), між якими існує не жорстка межа, а континуум переходів. Такий підхід дає змогу осмислити контраст як динамічну категорію, що розгортається між заданістю мовної опозиції та її текстовим творенням.

Реальні контрастиви – це опозиції, закріплені в мовній системі, які зберігають свою протиставну природу незалежно від контексту. Вони мають високий ступінь автономності та не потребують додаткової інтерпретації. У поетичному мовленні такі контрасти лише актуалізуються, не втрачаючи своєї системної визначеності. Зокрема, у рядках К. Калитко *«Так слова пішли воювати, старі і геть молоді»* реалізована класична контрарна опозиція, що репрезентує полюси вікової шкали. У віршовому фрагменті С. Жадана: *«коли Бог народиться і коли помре, нам лишається нехитре вміння старе – вірити в те, що цього разу все буде інакше»* протиставлення *народитися – померти* функціонує як універсальний екзистенційний контраст, сформований ще до створення тексту і введений у нього як готова смислова структура.

Натомість потенційні контрастиви в мовній системі не мають фіксованого статусу й виникають лише в межах конкретного висловлення. Їхня опозиційність формується під впливом контексту, інтенції мовця та інтерпретаційних зусиль адресата. Одним із механізмів формування потенційного контрасту є співвіднесення заперечного елемента з його твірним корелятом, зокрема у випадках префіксальної деривації. У рядках С. Соловій *«Бо справжній я непереможний воїн / Честь всім героям: сестрам і братам!»* лексема *непереможний* передбачає можливість співвіднесення зі словом *переможний*.

Це створює потенційне поле контрасту: заперечний елемент *потенційно* контрастує з його незаперечним відповідником.

У межах потенційних контрастивів можна виокремити кілька підтипів. Конверсивні контрасти виникають на основі взаємозалежних позицій у межах однієї ситуації. У рядку І. Цілик «*Ти в пункті „А”, я в – „Б”*» не лексична антонімія формує протиставлення, а реляційне розведення координат.

Еквоніміїні контрасти виникають унаслідок зіставлення співвідпорядкованих елементів одного класу. У поетичному фрагменті «*А там, на Сході і Півночі аж до останніх днів / П'ють кури (недобрий знак!) – а не півні*» (О. Слоньовська) опозиція *кури – півні* набуває контрастного значення завдяки порушенню очікуваного порядку, що активує інтерпретаційний механізм.

Родо-видові контрасти реалізовані як напружене співвідношення загального й часткового, особливо коли видовий член набуває аксіологічної маркованості. Пара *доля – недоля* демонструє саме таку модель, де видовий компонент не лише конкретизує, а й оцінює родові поняття, утворюючи контрастний ефект: «*Бо з кожним життям навколо недоля і доля спільна, / Прислухайтесь – у полоні ворожому чутно співи*» (П. Вишебаба).

Найбільш контекстуально залежними є асоціативні контрасти, які не мають системного підґрунтя й виникають унаслідок образної переінтерпретації. У рядках В. Арєнєва «*Стане склепіння над головою / Небом безкраїм, а не сувоєм*» протиставлення *небо – сувій* формується виключно в межах поетичного бачення, де одна модель реальності витісняє іншу.

Узагальнення цих спостережень дає змогу окреслити шкалу контекстної автономності контрасту:

реальні (системні) → конверсивні → еквоніміїні → родо-видові → асоціативні (максимально контекстуальні)

Ця шкала відображає поступове зростання ролі контексту у формуванні опозиції: від готових, автономних контрастів до тих, що повністю утворюються в тексті. Тож контраст постає як багаторівнева категорія, що поєднує системну заданість і дискурсивну динаміку, забезпечуючи складну взаємодію між мовою і мисленням.

Важливим параметром типологізації мовного контрасту є ступінь його релятивності, тобто залежність або незалежність опозиції від контекстуального оточення та інтерпретаційної перспективи. У цьому вимірі контраст постає або як стабільна, самодостатня семантична структура, або як змінне, контекстуально зумовлене відношення, сформоване в межах конкретного висловлення. Відповідно розрізняються абсолютний і відносний контрасти.

Абсолютному контрасту притаманна внутрішня завершеність та незалежність від контексту: його члени утворюють опозицію, яка зберігає свою напруженість незалежно від ситуації вживання.

У рядках О. Стоміної «несу війну на плечах, мов броню, / жую про неї *правду і брехню*» опозиція *правда – брехня* функціонує як усталена, аксіологічно маркована і семантично завершена. Вона не потребує додаткових умов для свого розпізнавання, оскільки закорінена в мовній системі як одна з базових бінарних моделей. Контраст тут має характер внутрішньо стабільного смислового розриву, що лише підсилюється поетичним контекстом. До цього розряду належать реальні контрастиви, а також конверсивні та еквоніміїні.

Іншу природу має відносний контраст, який виникає не як готова опозиція, а як результат контекстуального співвіднесення. Він пов'язаний з асоціативними контрастивами. У строфі поезії А. Хромова «*Кожен іншому ворог, кожен кожному брат*» протиставлення *ворог – брат* не функціонує як однозначна, жорстко закріплена опозиція, а набуває контрастного значення лише в межах конкретної інтерпретаційної ситуації. Ті самі суб'єкти одночасно постають і як антагоністи, і як співпричетні, що знімає однозначність протиставлення і переводить його в площину релятивності. Контраст тут не розділяє, а коливається, залежно від різних поглядів, виявляє мінливість і нестабільність смислових меж.

Розмежування абсолютного і відносного контрасту демонструє різні моделі смислотворення: перша спирається на закріплені, аксіологічно визначені опозиції, друга – на контекстуальну динаміку і змінність інтерпретації.

Ще одним суттєвим параметром типологізації мовного контрасту є локалізація опозиції, тобто спосіб її розгортання щодо об'єкта зображення. У цьому аспекті доцільно розмежовувати зовнішній і внутрішній контраст, які відображають різні принципи організації протиставлення: міжоб'єктний і внутрішньооб'єктний. Це розмежування дає змогу уточнити природу контрасту не лише з огляду на семантику, а й з урахуванням онтологічного механізму структурування художнього світу.

Зовнішній контраст ґрунтовано на протиставленні різних об'єктів, явищ або категорій, які співвідносяться як окремі сутності. У цьому разі контраст виникає між самостійними елементами, що не входять до складу одного образу, а функціонують як різні полюси смислового поля. Показовими є слова В. Калашника: «*Живі слова ніколи не вмирають, / А неживі ніколи не жили*», де опозиція *живі – неживі* реалізована як чітке протиставлення двох класів явищ. Тут контраст має виразну бінарну структуру і базується на логіко-семантичній несумісності, що підсилюється аксіологічним розмежуванням: *живе* мислиться як ціннісно значуще, натомість *неживе* – як позбавлене екзистенційної повноти. Такий контраст спрямований назовні – на зіставлення різних реалій.

Іншу природу має внутрішній контраст, який реалізовано в межах одного об'єкта, образу чи стану. У цьому випадку протиставлення

не розводить різні сутності, а, навпаки, концентроване всередині єдиного смислового цілого і виявляє його внутрішню напруженість, суперечливість або розщепленість. Так, у рядках А. Мойсієнка: «Куди вести печаль свою бездомну, / **Безмовну голосінь** в надривному ключі?» контраст **безмовність** – **голосіння** виникає як внутрішня суперечність самого явища: **голосіння** передбачає звучання, водночас **безмовність** його заперечує. Як наслідок, формується парадоксальна єдність, де протилежні ознаки співіснують у межах одного емоційного стану.

Подібний механізм характерний і для поетичного фрагменту В. Базилевського «*твій біль непримітний, твій **крик безголосий***», де поєднання **крик** – **безголосся** створює ефект внутрішнього розщеплення переживання: інтенсивність емоції не знаходить адекватного зовнішнього вираження. Контраст тут не розділяє, а, навпаки, згущує сенс, фіксуючи невідповідність між внутрішнім і зовнішнім, між потенцією і реалізацією.

Внутрішній контраст часто має ознаки оксиморонності, однак його сутність не зводиться до стилістичної фігури. Йдеться про глибший механізм, за якого об'єкт постає як внутрішньо неоднорідний, відкритий до суперечливих інтерпретацій. Отже, розмежування зовнішнього і внутрішнього контрасту ґрунтоване на принципі локалізації опозиції: або вона розгортається між різними об'єктами, або концентрована в межах одного. Це уможлиблює уточнення специфіки функціонування контрасту в художньому тексті: від чіткого бінарного протиставлення до внутрішньої смислової напруги, що формує складну, поліфонійну структуру образу.

Логіко-семантичний підхід до контрасту передбачає його осмислення як різновиду смислових відношень між елементами, що структурують висловлення. Відповідно до цього доцільно виокремити контрарний, комплементарний, градуальний та релятивний типи контрасту.

Контрарний контраст ґрунтовано на протиставленні крайніх або різновекторних елементів однієї множини, які не вичерпують усієї шкали, але позначають її суттєві полюси. У рядках О. Ірванця: «*Людський потік через річку в Романівці: / Сунуть **дорослі, старі і малі***» контраст **старі** – **малі** репрезентує саме таку модель. Члени опозиції належать до однієї категорії – вікової характеристики людини, фіксують протилежні вияви, між якими імпліцитно існує широкий спектр проміжних станів. Контраст тут не є жорстким запереченням, а радше розведенням смислових полюсів, що окреслюють повноту людського потоку.

Комплементарний контраст має іншу природу: він базується на взаємовиключенні членів опозиції та відсутності проміжних значень. У рядках О. Слоньовської: «*Безсмертні ви – **і мертві, і живі** – / У променях звитяги, духу, слави!*» кореляти **мертві** – **живі** формують

жорстку бінарну опозицію, що не допускає третього стану. Це взаємовиключні категорії, які в мові функціують як завершена опозиційна пара.

Градуальний контраст виникає в межах шкали інтенсивності або якості, де протиставлення не є різким, а формується як співвідношення ступенів. У рядках О. Слоньовської: «У **темряві** відсвічує **ледь білим** / І парк, і річка, й на кав'ярні **тент**» контраст **темрява – ледь біле** не розводить абсолютні полюси, а фіксує перехідний стан між ними. **Світло** не протиставляється **темряві** як повна протилежність, а лише проблискує в ній, утворюючи градуальну варіацію. Такий контраст є тонким, напівтоновим, він не руйнує цілісності картини, а навпаки, поглиблює її, вводячи ефект поступового переходу.

Позиційний (векторний) контраст ґрунтовано на співвіднесеності позицій, що визначаються не за допомогою протилежності значень, а з огляду на взаємну орієнтацію. У тексті Ю. Рибчинського: «**Я** уб'ю **тебе**, мій **враже**... / І ніхто мені не скаже, що людину я убив!» опозиція **я – тебе** (я – ти) формує контраст не на базі антонімічної пари, а як розведення суб'єктних позицій у межах конфліктної ситуації. Тут контраст має релятивний характер, оскільки обидва члени співвідносяться як учасники однієї дії, роль кожного з них визначається відносно іншого.

У рядках Л. Костенко «Куди ж ви дивитесь, народи: / Сьогодні **ми**, а завтра – **ви**» також представлено позиційний (векторний) контраст, ґрунтований не на протилежності значень, а на їхній взаємній співвіднесеності в межах спільної ситуації. Опозиція **ми – ви** не є антонімічною у традиційному розумінні, проте набуває контрастного характеру завдяки розведенню позицій суб'єктів у часі й історичному досвіді. Особливої ваги тут набуває часовий вимір **сьогодні – завтра**, який задає напрям можливого переходу від однієї позиції до іншої.

Фрагмент вірша К. Лук'яненко «Перше літо без літа. Весна без весни» реалізує негативно-корелятивний тип контрасту ($A - \text{не-}A$; $A - \text{без } A$), у якому заперечується не альтернативний стан, а сама сутність позначуваного, що призводить до деструкції концепту і формує особливий тип смислової напруги.

Когнітивна типологія контрасту уможлиблює його осмислення як операції мислення, що визначає спосіб інтерпретації сенсу. У цьому вимірі контраст постає як механізм, який або розводить значення до граничних полюсів, або, навпаки, зближує їх, нейтралізує чи інтегрує. Відповідно виокремлюються поляризований, акцентований, нейтралізований, інтегральний і радикалізований типи контрасту, кожен із яких має свою когнітивну модель.

Поляризований контраст реалізовано за схемою $A \leftrightarrow B$; він передбачає чітке, симетричне розведення двох смислових полюсів. У рядку О. Слоньовської «ми в авангарді, ти ж – ар'єргард» контраст вибудовано як протиставлення позицій, які в межах єдиного простору

взаємно виключають одна одну. Полюси не просто відрізняються, а максимально дистанційовані, що активізує бінарну модель сприйняття.

Акцентований контраст представлено моделлю *не А, а В*. Він передбачає смислове переорієнтування завдяки запереченню одного компонента й утвердженню іншого. У рядках О. Максимишин-Корабель: «*Під Крутами стояли ми стіною / В очах не страх, а злість для ворогів*» контраст не лише розрізняє *страх* і *злість*, а й ієрархізує їх: перший відкидається як неможливий, другий утверджується як істинний. Така модель спрямована на акцентування, вона формує смисловий центр висловлення.

Нейтралізований контраст реалізовано за допомогою зняття опозиції за схемами *ні А, ні В* або *не А і не В*. Наприклад, у фразі «*Повертайся, будь ласка, живим. / Я прошу не багато, й не мало*» (Ю. Бощенко) контраст *багато – мало* втрачає свою полярність, оскільки нейтралізовано обидва члени опозиції. Контраст тут виконує функцію зняття крайнощів і формує емоційну рівновагу.

Інтегральний контраст ґрунтовано на поєднанні протилежностей за моделлю *А і В*, де вони не виключають, а взаємно доповнюють одна одну, утворюючи ефект повноти. У рядках С. Жадана: «*звісно, всіх винних чекає гідна розплата. / І невинних вона, до речі, теж чекає потому*» контраст *винні – невинні* не розводить, а об'єднує обидва полюси в єдину смислову площину. Значення розширено до всеохопності, включає обидва члени опозиції.

Для радикализованого контрасту характерна модель *або А, або В*. Вона передбачає жорстку альтернативу без можливості поєднання. У поезії О. Ірванця є такі слова: «*Аж ось, обличчя втопивши у бородах – / чи то молоді, чи старі, / У камуфляжі й масивних бронеках приходять / Триє Царі*». Контраст *молоді – старі* подано як невизначена, але взаємовиключна альтернатива. Тут немає інтеграції чи переходу: сенс радикалізовано з огляду на необхідність вибору між двома можливостями, що підсилює напруження сприйняття.

Отже, контраст може поляризувати, акцентувати, нейтралізувати, інтегрувати або радикалізувати значення. Саме ця варіативність забезпечує його функційну гнучкість.

Ще одним важливим параметром типологізації контрасту є ступінь повноти охоплення опозиційного поля, тобто те, наскільки протиставлення вичерпує смислову площину або ж лише частково її актуалізує. У цьому аспекті доцільно розрізняти повний і частковий (неповний) контраст, які відображають різний ступінь завершеності протиставної моделі.

Для повного контрасту характерна максимальна замкненість і вичерпність: обидва члени опозиції утворюють таку смислову пару, яка не залишає простору для проміжних або альтернативних значень. Протиставлення в цьому разі охоплює всю відповідну семантичну сферу, розподіляючи її між двома полюсами. У рядках О. Слоньовської «*росія*

не вмiє любити – / *Вона може лише ненавидiти*» опозицiя *любити* – *ненавидiти* функцiює саме як повна: вона редукує весь спектр можливих емоцiйних станiв до двох взаємовиключних полюсiв, не допускаючи жодних промiжних варiантiв. Контраст тут має характер тотального розмежування, у якому один член не лише протиставлено iншому, а й повнiстю витiснено будь-яку альтернативу. Така модель створює ефект категорiйностi, остаточностi, смислової замкненостi.

Частковий (неповний) контраст, навпаки, не охоплює всiєї семантичної площини й не формує вичерпної опозицiї. Він лише окреслює напруження мiж окремими компонентами, залишаючи поза межами протиставлення iншi можливи значення.

Зокрема це характерно для рядкiв Ю. Боценка: *«Ясним ранком та днем дощовим, / Я шепочу у синє небо: / Повертайся, будь ласка, живим, / Батькiвщина чекає на тебе»*. Опозицiя *ясний ранок* – *дощовий день* не вичерпує всiєї часово-природної шкали, а лише фiксує окреми її стани, що спiввiдносяться як контрастнi. Тут протиставлення має вiдкритий характер: воно не замкнене, а розгортається в ширшому смисловому полi, яке залишається незаповненим повнiстю.

Ступiнь експлицитностi контрасту визначає спiсiб його виявлення в тексті – вiд чiтко маркованого протиставлення до прихованих, розмитих форм, що потребують активної iнтерпретацiї. У цьому аспекті доцiльно розрiзняти експлицитний, iмплiцитний, зокрема латентний i дифузний контрасти, якi репрезентують рiзнi рiвнi актуалiзацiї опозицiї.

Для експлицитного контрасту характерна вiдкрита, формально виражена опозицiєю, що безпосередньо представлена в тексті. У рядках С. Жадана *«З землi говорять померлi, з неба говорять святi»* контраст *земля* – *небо* реалiзовано як чiтко артикульоване протиставлення двох сфер буття. Тут опозицiя не потребує додаткового дешифрування: вона задана лексично i пiдсилена синтаксичною симетрiєю.

Имплiцитний контраст не має прямого формального вираження, однак виникає на рiвнi смислової iнтерпретацiї. Його класичним рiзновидом є контекстуальна семантична iнверсiя, коли слово зберiгає свою форму, але змiнює прототипне значення пiд впливом контексту. У висловленнi *«Я тримаю гостинцi потворам в руцi»* (Воїн ССО) лексема *гостинцi* активує фрейм дарування, тепла, людяностi, натомiсть *потвори* належать до протилежного – ворожого й дегуманiзованого – семантичного поля. Контраст тут не названий, але виникає як конфлiкт iнтерпретацiйних схем, що розгортається у свiдомостi читача.

Латентний контраст є найменш очевидним рiзновидом iмплiцитного контрасту: він не лише не маркований формально, а й не актуалiзований безпосередньо, однак потенцiйно закладений у семантичній структурi висловлення. Такий контраст iснує як прихована напруга мiж можливими значеннями, яка може бути виявлена лише за допомогою ретельного аналізу. Показовим є рядок: *«Нiч-звiдниця – й оком зблисла»* (І. Жиленко). Лексема *нiч* традицiйно асоцiюється

з темрявою, прихованістю, водночас *зблисла* актуалізує світловий ефект. Контраст *темрява – світло* не експлікований і не розгорнутий, але відчутний у смисловій напрузі, що структурує образ.

Для дифузного контрасту характерна розмитість меж між протиставними елементами, які не утворюють чіткої опозиції, а взаємопроникають або накладаються один на одного. У рядку Р. Коляди «*Потойбіччя пролізло у світ*» протиставлення *потойбіччя – світ* не є чітко розмежованим: *потойбічне* не протистоїть *світлові* як окрема сфера, а проникає в нього, змішуючись із ним. Контраст тут не розводить, навпаки розмиває межі, створюючи ефект семантичної невизначеності. Саме тому такий тип доцільно кваліфікувати як дифузний: опозиція існує, але в розчиненому, нестійкому вигляді.

Так градація експліцитності дає змогу простежити, як змінюється спосіб вияву контрасту в тексті: від відкритого і формально вираженого до прихованого, потенційного і навіть розмитого.

Зауважимо, що в поетичному тексті контраст майже ніколи не функціонує як ізольований, «чистий» тип: він розгортається на перетині різних параметрів, утворюючи складну, політипологічну структуру. Саме тому один і той самий фрагмент здатен одночасно реалізувати кілька різновидів контрасту – логіко-семантичних, когнітивних, прагматичних, що накладаються один на одного й взаємно підсилюють смисловий ефект, наприклад, у рядку С. Жадана «*Злі і веселі діти Харківських підвалів, / Діти, що живуть в глибинах метрополітену*» уже на рівні безпосередньої семантики постає контрастний контраст *злі – веселі*, що репрезентує крайні емоційні стани.

На когнітивному рівні цей фрагмент можна інтерпретувати як інтегральний контраст, реалізований за моделлю *A і B*. Поєднання *злі і веселі* не руйнує образ, а, навпаки, формує його цілісність, у якій протилежні стани співіснують як складники одного досвіду. Контраст тут виконує не розмежувальну, а синтетичну функцію, не розводить полюси, а охоплює їх, створюючи ефект емоційної повноти.

Водночас цей самий фрагмент демонструє відносний характер контрасту, оскільки опозиція *злі – веселі* не є стабільною поза контекстом. Її контрастність виникає саме в умовах конкретної ситуації – життя дітей у підвалах, у просторі війни, страху і виживання.

Отже, в одному короткому поетичному фрагменті перетинаються щонайменше три параметри типології: логіко-семантичний (контрастний контраст), когнітивний (інтегральний) і релятивний (відносний характер опозиції). Така політипологічність свідчить про те, що контраст у поетичному дискурсі функціонує як універсальний механізм організації сенсу, здатний одночасно структурувати, ускладнювати і поглиблювати текст.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Мовний контраст не може бути описаний у межах одного класифікаційного принципу, оскільки він функціонує як багатовимірною категорія, що поєднує

логіко-семантичні, когнітивні, функційно-комунікативні та текстові параметри. Запропонована типологія ґрунтована на кількох взаємодоповнювальних критеріях: характері семантичних відношень між елементами (контрарний, комплементарний, градуальний, релятивний, негативно-корелятивний), ступені експліцитності (експліцитний, імпліцитний, латентний, дифузний), контекстній автономності (реальні та потенційні контрастиви), локалізації опозиції (зовнішній і внутрішній контраст), ступені релятивності (абсолютний і відносний) та повноті протиставлення (повний і частковий).

Аналіз матеріалу сучасної української поезії засвідчив, що контраст не є статичною бінарною структурою, а постає як динамічний механізм смислотворення, який варіюється залежно від контексту, інтенції автора та інтерпретаційної перспективи читача. Один і той самий приклад може одночасно реалізовувати кілька параметрів: бути, наприклад, контрарним за логіко-семантичною природою, інтегральним за когнітивною моделлю, внутрішнім за локалізацією та відносним за ступенем релятивності. Така політипологічність свідчить про складну організацію поетичного сенсу, у якій контраст виконує роль не лише розрізнювального, а й інтегративного чинника. Мовний контраст є універсальним механізмом організації поетичного дискурсу, що забезпечує структурування значення, акцентування смислових домінант та активізацію інтерпретаційних процесів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані передусім із поглибленням психолінгвістичного аспекту контрасту, зокрема вивченням механізмів його сприйняття й інтерпретації різними групами реципієнтів, а також із аналізом функціонування контрасту в різних типах дискурсу – художньому, медійному, публіцистичному.

Література і джерела

- Бойко, Н. (2018). Контраст як ознака ідіолекту Євгена Маланюка. *Культура слова*. 2(89). С. 141–153.
- Гриня, Н. (2012). Контраст як семантико-функціональна категорія тексту (на матеріалі лексикографічних джерел та лінгвістичних учень). *Вісник Львівського університету*. Серія іноземні мови. 2012. Вип. 19. С. 86–92.
- Леві-Строс, К. (2000). Первісне мислення / пер. з фр., вступне слово та примітки С. Йосипенка. Київ: Український Центр духовної культури. 324 с.
- Соссюр, Ф. де (1998). Курс загальної лінгвістики / пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. Київ: Основи. 320 с.
- Шевченко, М. (2013). Виявлення ознак контрасту як змістової категорії художнього тексту. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. 204(216). С. 125–128.

- Юлдашева, Л. (2025). Контраст як системна ознака мови. *Закарпатські філологічні студії*. 41. Т. 2. С.79–84. URL: https://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/41/part_2/15.pdf
- Barthes, R. (1972). *Mythologies*. New York : Hill and Wang, 158 p.
- Jakobson, R. (1979). *Selected Writings VIII: The Sound Shape of Language*, Bloomington : Indiana University Press. 332 p.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 256 p.

References

- Barthes, R. (1972). *Mythologies*. New York: Hill and Wang [in English].
- Boiko, N. (2018). Kontrast yak oznaka idiolektu Yevhena Malaniuka [Contrast as a feature of Yevhen Malaniuk's idiolect]. *Kultura slova – Culture of the Word*, 2(89), 141–153 [in Ukrainian].
- Hrynia, N. (2012). Kontrast yak semantyko-funktsionalna katehoriia tekstu (na materiali leksykohrafichnykh dzherel ta linhvistychnykh uchen) [Contrast as a semantic and functional category of text (based on lexicographic sources and linguistic studies)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii inozemni movy – Bulletin of Lviv University. Series of Foreign Languages*, (19), 86–92 [in Ukrainian].
- Jakobson, R. (1979). *Selected writings VIII: The sound shape of language*. Bloomington: Indiana University Press [in English].
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press [in English].
- Lévi-Strauss, C. (2000). *Pervisne myslennia [The Savage Mind]*. Per. z fr., vstupne slovo ta prymitky S. Yosypenko. Kyiv: Ukrainskyi Tsentrukukhivnoi kultury [in Ukrainian].
- de Saussure, F. (1998). *Kurs zahalnoi linhvistyky [Course in General Linguistics]*. Transl. A. Korniihuk, K. Tyshchenko. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Shevchenko, M. (2020). Kohnityvni mekhanizmy kontrastu v teksti [Cognitive mechanisms of contrast in text]. *Movoznavstvo – Linguistics*, (3), 23–30 [in Ukrainian].
- Shevchenko, M. (2013). Vyiavlennia oznak kontrastu yak zmistovoi katehorii khudozhnoho tekstu [Identifying features of contrast as a semantic category of a literary text]. *Naukovi pratsi. Filolohiia. Movoznavstvo – Scientific works. Philology. Linguistics*, 204 (216), 125–128 [in Ukrainian].
- Yuldasheva, L. (2025). Kontrast yak systemna oznaka movy [Contrast as a systemic feature of language]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies*, 41(2), 79–84. Retrieved from https://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/41/part_2/15.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.02.2026 р.

Прийнято до друку 10.03.2026 р.

Рецензент – доктор філол. наук, проф. Бобух Н. М.

Дата публікації статті: 10.05.2026 р.